

Udenrigshandel og værdilov.

Anwar Shaikh

Første del*

I. Indledning

I Marx's kapitalismeanalyse viser værdiloven sig som det fundamentale grundlag for kapitalismens bevægelseslove. Det er på dette grundlag, at Marx udvikler lovene om penge, om priser, om akkumulation, om reproduktion og om kriser. Ikke blot arbejdernes kamp imod kapitalisterne, men også stridighederne inden for arbejderklassen og inden for kapitalistklassen viser sig som betinget og begrænset af systemets egne strukturer og handlinger: Marx analyserede derfor disse kampes historiske udvikling på baggrund af disse betingende og begrænsende relationers historiske udvikling, dvs. på baggrund af værdilovens bevægelser.

Til trods for den omfattende udvikling af værdilovens bevægelser i de tre Kapital-bind, ved vi selvfølgelig at mange emner er ufuldendte, medens andre så godt som ikke er behandlet. F.eks. var det Marx's oprindelige intention at udvide den analyse, der blev fremlagt i de tre Kapital-bind med en undersøgelse af staten, udenrigshandlen, og af verdensmarkedet og krisen - hver af dem skulle behandles i et særligt bind.¹ Men dette skete aldrig. I stedet måtte Engels efter Marx's død samle Kapitalens bind II og III fra en mængde papirer, varierende fra nogenlunde afpudsede udkast til blotte notater om emner der skulle videreudvikles.² Indtil i dag er bestemte af Marx's manuskripter - om penge og om vekselkurser - endnu ikke blevet publiceret.³

Det er sigtet med denne artikel at begynde at udfylde et af de tre hovedområder, der er opridset i det foregående: nemlig udvidelsen af værdiloven til spørgsmålet om udenrigshandel.

Men før vi tager fat på dette, er det nødvendigt at vise at dette ikke allerede er gennemført - hverken før Marx, af forfattere som David

* Oversat fra »Foreign Trade and the Law of Value« in *Science and Society* efteråret 1979 og vinteren 1979-80. I oversættelsen har vi udeladt det sidste kapitel i anden del, »The Law of Value and Foreign Trade«.

1. R. Rosdolsky, *Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen 'Kapital'*. Frankfurt a.M. 1968, kap. 2.
2. K. Marx, *Kapitalen*, bind 3 bog 1, København 1972, Engels' forord ss. 7-15.
3. K. Marx, *Grundrisse*, M. Nicolaus (ed.), New York 1973, forord s. 12.

Ricardo, eller efter Marx, af de mange marxister, der har skrevet om international handel, imperialism, ulige bytte og så videre. Vi vil derfor i det følgende først efterspore den måde hvorpå Ricardo's arbejdsværditeori giver grundlag for det berømte princip om komparative omkostninger, for det er på dette princip, at så forskellige forfattere som Ricardo, Ohlin, Samuelson og Emmanuel baserer deres analyser over varehandel og den heraf følgende internationale arbejdsdeling. Vi vil ikke blot undersøge hvilke specifikke mekanismer, som antages at give anledning til denne mærkelige lov, men også de måder hvorpå den bliver indordnet i både ortodokse og marxistiske teorier om udenrigshandel. Først herudfra bliver det muligt at vende tilbage til hovedopgaven, at udvikle de marxistiske love om international handel i modstilling til de ricardianske.

På grund af et sådant projekts omfang vil denne artikel blive delt i to afsnit. Den første del koncentrerer sig om afledningen af loven om de komparative omkostninger, dens efterfølgende optagelse i ortodoks teori, og dens eksplicite eller implicite tilstedeværelse i moderne marxistiske udenrigshandelsteorier. I anden del bruges Marx's kritik af den ricardianske værditeori til at forkaste princippet om komparative omkostninger, og Marx's egen præsentation af værdiloven udvides til udenrigshandelen. På dette grundlag vil vi være i stand til at udvikle de fænomener der henholdsvis stammer fra strømmene af vare-, finans- og produktionskapital. Endelig vil vi være i stand til at behandle de forskellige overførsler af værdi der er forbundet med disse strømme, og bruge disse resultater til at udvikle en kritik af det ulige bytte.

II. Ricardo's afledning af loven om komparative omkostninger

Ricardo hævdede at det afgørende problem, som den politiske økonomi stod over for på hans tid, var bestemmelsen af de love som regulerer fordelingen af det (kapitalistiske) samfunds produkt mellem de tre store klasser: dvs., loven der bestemmer »jordrentens, profittens og lønnens naturlige bevægelse.«⁴

Men hurtigt under sit arbejde erkendte Ricardo at han ikke kunne komme videre uden en værditeori. Og denne værditeori krævede - som han også hurtigt måtte erkende - både en teori om relative priser og en penge-teori:

Før mine læsere kan forstå det bevis som jeg mener at give, må de forstå teorien om omløbsmidler og om priser Hvis jeg kan overvinde de den-

4. D. Ricardo, *Principper fra den politiske økonomi og beskatningen*, København 1978, s. 41.

ne hindring ved at give en klar indsigt i loven om den relative værdis eller bytteværdiens udspring vil jeg have vundet halvdelen af kampen.⁵

1. *Pristeorien*

Det første problem, som Ricardo formulerede, var bestemmelsen af den lov der regulerer de relative priser. Selvfølgelig var han helt opmærksom på at den umiddelbare regulator for markedspriserne var udbud og efterspørgsel; men ligesom Adam Smith før ham var han lige så vel opmærksom på at over længere tid var det uophørligt fluktuerende samspil mellem udbud og efterspørgsel selv reguleret af et mere fundamentalt princip: ens profitabilitet. Hvis profitraten i en bestemt sektor på grund af markedsforholdene stiger over den gennemsnitlige rate, så vil kapitalstrømmen tendentielt blive trukket over til denne sektor, hvilket får den til at vokse hurtigere end efterspørgslen, og presser dens markedspriser ned til et niveau som er i overensstemmelse med den gennemsnitlige profitabilitet. Omvendt vil sektorer med lav profitabilitet tendere mod at vokse langsommere end efterspørgslen, hvilket får deres priser og profitabilitet til at stige.

Den klassiske økonomi var således i stand til at vise at der bag de kontinuerligt varierende markedspriser ligger et andet system af mere fundamentale priser, der fungerer som svingningscenter for markedspriserne, og som mere eller mindre indebærer ens profitrater. I den klassiske politiske økonomi blev disse regulerende priser kaldt »naturlige priser«, af Marx senere »produktionspriser«.

Alt dette var velkendt før Ricardo's tid. Hvad han selv søgte at gøre var at gå bag om produktionspriserne, for at opdage hvad der regulerede disse. Især argumenterede han for at ændringer i disse relative produktionspriser *stort set* er bestemt af ændringer i den relative størrelse af det totale arbejdsbehov efter de pågældende varer⁶ - hvert totalt arbejdsbehov er defineret som summen af den direkte arbejdstid som behøves til at producere en vare plus den indirekte arbejdstid som behøves til produktionen af dens forskellige produktionsmidler, plus produktionsmidlerne til disse produktionsmidler, osv. Efter at have udarbejdet begrundelsen for denne lov om prisændringer, antager Ricardo i de efterfølgende kapitler, at de relative produktionspriser mere eller mindre er lig med de relative mængder

5. Fra P. Sraffa's forord til 1. bind af *Collected Works and Correspondence of David Ricardo*, Cambridge 1962 ss. xiv-xv.

6. *Ibid.*

af det totale arbejdsbehov.⁷ Både penge- og udenrigshandelsanalysen er gennemført på dette grundlag.

Det er ikke her muligt at efterspore logikken bag Ricardo's argumentation.⁸ For vores formål er det tilstrækkeligt at bemærke, at man i marxistiske termer kan sige at i forlængelse i hans *Principles*, forudsætter Ricardo's analyse, at produktionspriserne mere eller mindre er lig med (arbejds)værdierne.

2. Pengeteorien

Efter at være nået til en lov om relative priser går Ricardo videre til at undersøge årsagerne til variationerne i pengeprisernes højde.

Vi vil følge Ricardo i antagelsen af at guld er pengevaren. Så er pengeprisen på en vare dens bytteforhold med guld. Men hvis varerne stort set udveksles i forhold til (arbejds)værdierne, er pengeprisen på enhver vare dens arbejdsværdi divideret med arbejdsværdien af en enhed guld, f.eks. en ounce. Denne repræsenterer den mængde guldpenge som er nødvendig for at købe en enhed af varen: varens pengepris er lig med så og så mange ounce guld. Hver gang der er en pengevare vil der naturligvis opstå særlige navne for særlige vægte på den. I England var på Ricardo's tid f.eks. ca. 1/4 ounce guld kendt som et »pound« (£). Man sagde derfor at en vare som blev byttet for 1 ounce guld havde en pengepris på 4 £.

I løbet af et bestemt år kan den samme guldmønt skifte hænder flere gange, idet den gennem salg af en vare bliver modtaget af en person og derefter udbetalt til en anden, når den bliver brugt til at købe en anden vare. På denne måde kan den samme guldmønt fungere som cirkulationsmiddel mere end én gang for hvert givet år. Hvis en mønt i gennemsnit skifter hænder fem gange i løbet af et år er omløbshastigheden = 5.

Hvis vi forudsætter at den nødvendige totale arbejdstid for alle de producerede varer i et givet år er 40 millioner arbejdstimer, og at den totale arbejds-tid der behøves til at producere 1 £ (1/4 oz) er 1/2 arbejdstime, så vil pengeprisen på samfundets årlige output være 80 millioner.

7. Ricardo angiver at *ændringer i prisforholdene* over en given periode tilnærmelsesvist er proportional med ændringer i det tilsvarende totale arbejdsbehov. Tilnærmelsesvis proportionalitet mellem *prisforholdene* og det tilsvarende arbejdsbehov er således en tilstrækkelig men ikke nødvendig betingelse for Ricardo's hovedantagelse.
8. Dette spørgsmål er udfoldet mere fuldstændigt i: Anwar Shaikh, »On the Laws of International Exchange,« som udkommer i: *Growth, Profits and Property: Essays in the Revival of Political economy*, E. J. Nell (ed.), Oxford forventet publicering i 1979.

Hvis omløbshastigheden for mønten er fem, betyder det at der kun behøves 16 millioner guldmønter, som hver vejer 1 £ (1/4 oz), som penge i det år.

Sådan som loven indtil nu er blevet behandlet, gælder den naturligvis kun for produktionspriser. Imidlertid ved vi fra lovene for markedspriserne at hvis udbuddet af en vare overstiger dens efterspørgsel, så vil markedsprisen på varen falde - dvs. den vil blive byttet for mindre af andre varer. Hvis denne lov også anvendes på penge fører den direkte til den slutning, at når mængden af guldmønter overstiger cirkulationens behov (den såkaldte »efterspørgsel« efter mønter) så vil »prisen« på guld falde. Men siden guld *er* penge, kan det ikke have en pengepris; men da det kan bruges til at købe enhver vare på markedet, kan det bogstaveligt talt siges at have i tusindvis af »varepriser«, som er de mængder af de forskellige varer som kan købes med 1 £ (1/4 oz.) guld. Den klassiske pengekvantitetsteori påstår derfor, at når mængden af guldmønter overstiger cirkulationens behov, så vil alle guldets »varepriser« falde. Da dette betyder at guld vil købe mindre af hver vare, er det ensbetydende med at påstå at *alle* pengepriser vil stige.

Indtil nu har diskussionen forudsat guldpenge. Men Ricardo generaliserer hurtigt argumentationen til at dække alle pengetyper: alt andet lige vil en forøgelse i pengeudbuddet hæve alle pengepriserne, og en formindskelse vil sænke alle pengepriser. Som vi straks skal se spiller denne pengeteori en afgørende rolle i Ricardo's udenrigshandelsteori.

3. Den ricardianske lov om komparative omkostninger.

Vi bemærkede tidligere at Ricardo's værditeori indbefatter en teori om relative priser og en pengeteori. I det følgende skal vi se hvorfor Ricardo's værditeori nødvendigvis giver ophav til hans berømte lov om komparative omkostninger. I den henseende er det vigtigt at indse, at det afgørende element i Ricardo's afledning af loven om udenrigshandel viser sig at være hans brug af pengekvantitetsteorien, for *det er denne teori der giver den nødvendige mekanisme* til at Ricardo kan nå sit resultat. Som vi skal se i næste afsnit forkaster den neoklassiske teori med stor voldsomhed Ricardo's arbejdst teori som grundlag for priserne, men ikke desto mindre fortsætter den med at rumme forskellige teorier om pengepriserne niveau som (for så vidt som det angår dette forhold) funktionsmæssigt svarer til Ricardo's. Det er derfor heller ikke overraskende at også den neo-klassiske teori baserer sin udenrigshandelsanalyse på princippet om komparative omkostninger.

Lad os indlede gennemgangen af den ricardianske udenrigshandelsanalyse med at betragte to varer, klæde og vin der bliver produceret i England; der kræves 100 arbejdstimer til at producere klæde og 120 arbejdstimer til vin. Hvis der som i vores tidligere eksempel behøves $\frac{1}{2}$ arbejdstime til at producere 1 £ ($\frac{1}{4}$ oz) guld, så vil produktionspriserne på klæde og vin ifølge Ricardo's prislov være mere eller mindre lig med deres forskellige arbejdstid i forhold til gulds. Klæde ville på hjemmemarkedet blive solgt til ca. 200 £ og vin til ca. 240 £.

Lad os nu betragte de to samme varer i Portugal. Vi antager at møntheden i Portugal er en escudo (e.), ca. $\frac{1}{6}$ af en ounce guld; hvis vi antager ens arbejdstid for guld i alle lande, vil det kræve $\frac{1}{3}$ arbejdstime at producere en escudo ($\frac{1}{6}$ oz.) Hvis der i Portugal bruges 90 arbejdstimer til klæde og 80 til vin, vil produktionspriserne på hjemmemarkedet være henholdsvis ca. 270 e. og 240 e.

Bemærk imidlertid at både £ og e. blot er forskellige nationale penge navne på guldmængder. Hvis Englands betaling til udlandet overstiger dets indtægter herfra, dvs. det har underskud på betalingsbalancen, vil guldbarrer muligvis blive brugt til udligne forskellen.⁹ Da begge betalingsenheder faktisk er guldkvantiteter, og det internationale betalingsmiddel er guldbarer, kan vi forenkle fremstillingen betydeligt ved at udtrykke alle priser direkte i ounce guld. Forudsat at en ounce guld kræver to arbejdstimer, får vi følgende ricardianske opstilling for England og Portugal:

<i>ENGLAND</i>	<i>PORTUGAL</i>
<i>Klæde:</i> 100 t \rightarrow 50 oz. guld	45 oz. guld \rightarrow 90 t : <i>Klæde</i>
<i>Vin:</i> 120 t \rightarrow 60 oz. guld	40 oz. guld \rightarrow 80 t : <i>Vin</i>

I denne udgangssituation er det klart at Portugals større produktions-effektivitet overføres direkte til en *generel absolut handelsfordel*. Hvis transportomkostningerne ikke er uoverkommelige vil de portugisiske kapitalister eksportere begge varer. England vil opleve et fortsat handelsbalanceunderskud, som vil blive udlignet ved afskibning af guld til Portugal.

9. I virkeligheden opererede guldstandarden med bytteforhold som kunne variere inden for bestemte grænser. Disse grænser, kaldet guld-punkter, bestemte om det var billigere at veksle indenlandsk valuta til fremmed valuta ifølge bytteforholdet eller købe guld med indenlandsk valuta og bruge gullet i udlandet. Den grundlæggende determinant for disse 'guld-punkter' var omkostningerne ved at transportere guldbarrer fra et land til et andet.

Ifølge Ricardo's logik er det på dette sted, at pengekvantitetsteorien bliver afgørende.¹⁰ Udstrømningen af guld fra England betyder et fald i dets forsyning med penge på hjemmemarkedet, hvorved guldprisen på *alle* engelske varer ifølge pengekvantitetsteorien vil begynde at falde. Omvendt vil tilstrømningen af guld til Portugal hæve alle priser dér. Når dette sker vil Portugals konkurrencefordel på de internationale markeder gradvis bliver udhulet, selvom landet hvad angår effektivitet naturligvis vil have en lige så stor fordel som før. Det er blot således, at denne større effektivitet i tiltagende grad vil blive udlignet ved stigning i de portugisiske priser i forhold til de engelske.

Under denne proces vil én af de to engelske varer før eller senere blive konkurrencedygtig med den tilsvarende portugisiske. Men hvilken af dem? I effektivitetsmål vil England for begge varer altid være i et ufordelagtigt forhold til Portugal. Men når alle de engelske priser falder og alle de portugisiske stiger, vil den engelske vare med det *mindste* ulempe være den første til at indhente sin portugisiske rival. Hvis vi undersøger den ricardianske opstilling i tabel I, ser vi at Englands vinproduktion kun er 66 2/3% så effektiv som den portugisiske rival (da der bruges 80 timer til portugisisk og 120 timer til engelsk vin), hvorimod engelsk klædeproduktion er 90% så effektiv som portugisisk. Englands mindste ufordelagtighed, dets *relative* fordel, er på klæde, og når de engelske priser falder relativt i forhold til de portugisiske, er det det engelske klæde, der først bliver konkurrencedygtig. Det er desuden klart at hvis England har en ens ulempe i begge produktionssektorer, så vil begge engelske varer blive konkurrencedygtige på nøjagtig samme tidspunkt. Skønt handel stadig kunne finde sted under disse betingelser vil der ikke være noget bestemt grundlag for specialisering. Kun når England har forskellige ulemper ved de to varer -

10. Ricardo bruger eksemplet i tabel I til at argumentere for handelens gevinster i henhold til den komparative fordel. Hans afledning af de *mekanismer*, der frembringer denne specialisering er lidt forskellig fra min, men logisk set er de identiske. Til at begynde med antager han at England har en absolut fordel hvad angår klæde og at Portugal har en absolut fordel hvad angår vin, hvorfor absolut fordel og komparativ fordel her er det samme, og specialiseringen i overensstemmelse med hver medfører de samme mønstre. Han tillader så England at nå op til Portugal hvad angår vinproduktion, således at det fortsætter med at eksportere klæde men ophører med at importere vin. Handel sker således kun den ene vej, og guld flyder ud fra Portugal til England, idet det hæver *alle* priserne i det sidstnævnte og sænker alle priserne i det førstnævnte. (Ricardo, op.cit.) Denne mekanismes logik retfærdiggør såvel hans tidligere eksempel (det som er skitseret i tabel I), som hans erklæring om at de relative priser på de internationalt handlede varer *ikke* er reguleret på samme måde som de varer der kun handles på hjemmemarkedet (ibid.) Istedet for at følge logikken i sin fremstilling, svinger Ricardo på dette sted over til de konsekvenser som hans analyse får for de internationale forskelle i priseniveauerne. (ibid.).

dvs. kun når det har en relativ fordel i en af dem - kan ricardiansk handel finde sted.¹¹

Når England er konkurrencedygtig hvad angår klæde, begynder en gensidig handel. Dette vil forbedre Englands handelsbillede, men det vil sandsynligvis ikke fjerne underskuddet; bevægelser i prisniveauet vil således fortsat finde sted, hvorved Englands internationale position styrkes og Portugals svækkes - *indtil handel på et eller andet punkt vil være mere eller mindre i balance*, med hvert land som eksportør af den vare for hvilken det *nu* har en relativ fordel. Hvis denne tilpasningsproces af en eller anden grund går for vidt, til et punkt hvor selv engelsk vin sælges billigere end portugisisk, så vil den efterfølgende guldstrøm vende bevægelserne i prisniveauet, indtil der igen er opstået en relativ fordel.

En vigtig implikation ved denne tilpasningsproces er at hvert lands internationale bytteforhold (den importmængde som kan købes med en enhed af dets eksport) til sidst nødvendigvis vil være bedre end dets hjemlige. F.eks. vil det i England være engelsk klæde der er på markedet, mens den tilgængelige vin generelt vil være importeret fra Portugal. De der er så grænseløst patriotiske, at det får dem til at insistere på engelsk vin, må betale en højere pris for den end de må for den importerede type. Derfor vil en enhed klæde, Englands eksportvare, være flere enheder portugisisk end hjemlig vin værd, fordi den sidstnævnte koster mere. Noget tilsvarende gør sig gældende i Portugal, hvor landets eksport, vin, vil flere enheder engelsk klæde end portugisisk klæde værd, fordi det engelske klæde ganske enkelt er billigere.

Den slutning som lige er fremsat om hvert lands bytteforhold, er ofte blevet brugt som et bevis på at hver nation alt i alt tjener på handel. Den udsiger således at England kan få mere vin for dets klæde gennem handel end det kan få på hjemmemarkedet: handel er almindeligvis fordelagtig. Skønt Ricardo er omhyggelig med at aflede handelslovene på grundlag af deres profitabilitet for kapitalisterne, opgiver han klassebegrebet når han går over til handelens effekter; her forfalder han til et begreb om nation som en helhed. Det er selvfølgelig ubestrideligt at nationsbegrebet både er gyldigt og nødvendigt på et eller andet analyseniveau; nationer eksisterer virkelig, og deres gensidige påvirkning er en reel proces. Men at påstå at handel er til fordel for nationen som en helhed er ganske enkelt det samme som at påstå, at »hvad der er godt for General Motors er godt for USA.« Kapitalister påtager sig handel fordi de kan opnå større profitter på denne

11. I den neo-klassiske fremstilling sker sammenligningen på prisforholdene på klæde og vin i hvert land, og ikke på produktionseffektiviteten. Men konklusionerne er de samme.

måde; det er altid dem som snupper gevinsten. Selv hvis denne kapitalistgevinst skulle blive overført til arbejdere i det ene eller andet land, hvilket absolut ikke er givet ud fra den forudgående analyse, kan man blot sige at i dette tilfælde er handel også til fordel for en særlig gruppe af arbejdere. Det er ikke muligt at reducere de fundamentale antagonistiske klasseforhold til nationen som en helhed's blide homogenitet. Kristne er ikke i stand til at råbe hurra for løverne, så længe begge parter er indskrevet til at optræde i Kolosseum.

4. Moderne afledninger af loven

Det skulle være indlysende fra den forangående afledning, hvor afgørende den »rigtige« slags pengeteori er for afledningen af loven om de komparative omkostninger. Enhver pengeteori som overfører det tilbagestående lands handels underskud i udgangspunktet til et faldende prisniveau (et fald i forhold til prisniveauet i det udviklede land) vil kunne gøre kunststykket. Det er derfor nødvendigt at fremføre et par bemærkninger om de moderne teorier om pris-niveauet og deres rolle i moderne afledninger af komparative omkostninger.

De grundlæggende principper som Ricardo lagde frem forbliver stort set uberørte i de moderne versioner af udenrigshandelsteorien. Men de adskiller sig fra Ricardo hvad angår pristeorien, og i mindre omfang hvad angår formuleringen af de specifikke mekanismer, hvormed der fremkaldes specialisering svarende til de komparative omkostninger.

Hvad angår pristeorien erstatter den neoklassiske økonomi Ricardo's totale arbejdsbehov som prisregulator med forestillingen om at prisen på en vare er bestemt af de varer som nationen som en helhed må opgive for at kunne producere en ekstra enhed af den pågældende vare. Da dette begreb om omkostninger-som-opgivne-muligheder kun har mening når alle ressourcer er fuldt udnyttet, finder den neoklassiske teori det nødvendigt (og meget bekvemt) også at forudsætte fuld udnyttelse af alle ressourcer. Med udgangspunkt i en eller anden *given* fond af ressourcer i et land, og ved antagelse af fuld udnyttelse af denne begyndelsesfond, vil de relative priser fremstå som bestemt i fællesskab af teknologistrukturen (som eksemplificeres gennem nations produktionsmulighedskurve) og preferencestrukturen (som eksemplificeres af varerne indifferenskurver).

Problemet i denne generelle beskrivelse er at næsten ethvert resultat kan afledes af passende udbuds- og efterspørgselskombinationer (produktionsmuligheder og forbrugerpreferencer). Ligesom alle næsten-tautologier er

den i overensstemmelse med så godt som alt, hvorfor den næsten ikke kan forklare noget. Som resultat heraf er den dominerende forklaring på udenrigshandlens aktuelle mønstre, Heckscher-Ohlin-Samuelson modellen, nødvendigvis en meget mere specifik konstruktion, med meget mere bestemte resultater.

Medens Ricardo lokaliserede mønstret for international specialisering i de internationale forskelle i de relative omkostninger, så forsøger Heckscher-Ohlin-Samuelson formuleringen at gå et skridt videre og binde disse (rensede) relative omkostninger til en enkelt dominerende variabel: den givne nationale »kapital- og arbejdsfond«. For at kunne gøre dette, antages det i modellen at forbrugere i to forskellige regioner af verden i det væsentlige er ens. Endnu mere overraskende er antagelsen, at en given vare produceres under identiske produktionsbetingelser i begge regioner.¹²

Antagelsen angående forbrugerne udelukker forskelle i efterspørgsel mellem to regioner (f.x. den udviklede kapitalistiske verden og Den tredje Verden), som en forklaring på relative omkostningsforskelle. Men endnu mere vigtigt er det at antagelsen af identiske produktionsmuligheder *fjerner underudvikling overhovedet - og med den problemet om absolut fordel og ulempe - som forklaring på relative omkostningsforskelle og derfor som forklaring på handelsmønstrene.*

Det eneste der forbliver tilbage er forskellene mellem de nationale »kapital- og arbejdsfonde«. Her fremføres det, at regioner som er relativt kapital-rigelige (dvs. som har en relativ større fond af kapital end af arbejde) vil være i stand til at producere kapitalintensive varer forholdsvis billigere end de arbejds-rigelige regioner. Omvendt vil den arbejds-rigelige region naturligvis have en komparativ omkostningsfordel ved produktionen af arbejds-intensive varer. Heraf følger at den kapital-rigelige region (den udviklede kapitalistiske verden) ud fra effektivitetshensyn og til gavn for verden som en helhed skal specialisere sig i kapitalintensive (forarbejdede) produkter, og eksportere dem til gengæld for de arbejds-intensive (primære) produkter fra den arbejds-rigelige (underudviklede kapitalistiske) region. Med andre ord er accept af og tilpasning til de eksisterende forskelle mellem udviklede og underudviklede kapitalistiske regioner *nyttigt* set fra verden som en helhed. Stakkels Ricardo som kun turde påstå at international ulighed er det bedste af alt. Det er ikke mærkeligt at en så vidunderlig konstruktion som denne hurtigt også er blevet anvendt til at retfærdiggøre og lovprise andre former for ulighed. F.x. betragter Gary Becker ægteskab som en »handels-kontrakt« mellem mænd og kvinder,

12. C.P. Kindleberger, *International Economics*, Homewood, Illinois 1973, kapitel 4.

som kan analyseres præcist på grundlag af Hecksher-Ohlin-Samuelson-modellen. Jo større generel forskel der er mellem mænd og kvinder (dvs. jo større omfang af institutionaliseret sexismen), jo større gevinst giver handelen, og jo stærkere er båndene der holder de gifte sammen.¹³

Som regel henvises der ikke i de moderne fremstillinger af loven om de komparative omkostninger til de faktiske mekanismer, ifølge hvilke loven sætter sig igennem. Vægten ligger så godt som udelukkende på de handelsgevinster, der kunne opnås, hvis handelen var baseret på komparative omkostninger; men da disse modeller også skal beskrive faktiske mønstre i handelen, gøres ikke desto mindre »den implicite antagelse, at den justering af pengeløn og prisniveauer eller bytteforhold, *der er nødvendig* for at bevare international monetær stabilitet, også foregår i virkeligheden...«¹⁴ På denne måde hviler de moderne afledninger af komparative omkostninger på hvad der grundlæggende set er varianter af Ricardo's mekanisme: i alle tilfælde kræver den ønskede løsning pengevariable (priseniveauer og/eller bytteforhold) for at tilpasse sig på en sådan måde, at enhver eksisterende absolut fordel bliver til en komparativ. Følgelig gælder det for alle udgaverne, at når Englands absolutte lavere effektivitet og de heraf følgende oprindeligt højere produktionsomkostninger er givet, må det deraf resulterende handelsunderskud på en eller anden måde bevirke en forudsat sænkning af de engelske priser, mens Portugals handelsoverskud må føre til en fortsat stigning i de portugisiske priser - indtil hvert land på et eller andet tidspunkt har en omkostningsfordel på kun én vare.

Kritikken af de komparative omkostninger kræver følgelig at vi modstiller fire grundlæggende teorier om prisniveaulet: Hume's betalingsstrøm-udgave af kvantitetsteorien (Ricardo), »Cashbalance« udgaven af kvantitetsteorien, den keynesianske prisfastsættelse ved hjælp af højden af pengelønninger, samt Marx's pengeteori. For at kunne gøre dette må vi have en form for fælles grundlag.

13. G. Becker, »A Theory of Marriage, Part I« *Journal of Political Economy*, vol 81,4, juli-august 1973; »A Theory of Marriage, Part II«, *Journal of Political Economy*, vol 82,2, marts-april 1974. Det beviser at sexismen både er rationelt og effektivt: Mænd og kvinder bevæger sig ind på ægteskabsmarkedet med forskellige »begyndelsesfonde« bestående af hjemme-kapital og markeds-kapital; almindeligvis er mændene relativt bedre »udstyret« med markeds-kapital, og kvinderne med hjemmekapital; herudfra specialiserer de sig så til deres gensidige fordel i henholdsvis markeds- og hjemmearbejd. Dog er mulighederne i denne fantastiske analyse ikke udtømt med Becker's brug af den. Hvad med sorte og hvide? Det er helt sikkert at der stadig er et arbejde at udføre.

14. H. Johnson: »International Trade: Theory«, *International Encyclopedia of the Social Sciences (IESS)*, David L. Sills, editor, (New York, 1968, Volume 8 s. 84.

Her er det et held, at hovedparten af den internationale handels historie og følgelig det meste af dens teori har været domineret af ædle metaller som målestok for penge, både nationalt og internationalt.¹⁵ Således finder vi altid et fælles teoretisk grundlag i diskussionerne af teorierne om international handel - de bygger på den såkaldte guldstandard som forudsætning. Ved at stille forskellige teorier med dette som grundlag op imod hinanden, kan vi adskille forskelle i teorierne fra forskelle af mere formel art. Og eftersom hverken de ricardianske eller de neoklassiske versioner af loven om de komparative omkostninger påstår at være afhængige af nogen særlige former for penge, er guldstandardens gyldig fælles grund. Og det i den grad, at den neoklassiske behandling af justeringsmekanismen under guldstandard reelt er identisk med Ricardo's:

»Justeringsmekanismen under guldstandard (...) var mere eller mindre automatisk, forstået på den måde, at centralbankerne forventedes at reagere på udstrømning og indstrømning af guld ved henholdsvis mere og mindre restriktiv pengepolitik, som så ville påvirke pris- og lønniveauerne, således at de sænkedes i landene med handelsunderskud og forhøjedes i landene med overskud. Disse prisændringer skulle derefter flytte udgifter fra lande med overskud til lande med underskud og således reducere og muligvis helt fjerne uligvægten (...) Teorien er i grove træk korrekt, selvom dens praksis er blevet noget overforenklet.«¹⁶

I de neoklassiske diskussioner behandles guldstandardens som teoretisk set ensbetydende med eksistensen af faste bytteforhold. Følgelig får vi fra det modsatte teoretiske synspunkt, der ikke anerkender faste bytteforhold, at vide, at de helt variable bytteforhold udelukkende bliver bestemt gennem de forskellige nationale valutaers relative efterspørgsels- og udbudsforhold. Her hævdes det, at det er muligt for hvert land at have et *fuldt ud uafhængigt pengesystem*.¹⁷ I dette tilfælde er priseniveauerne i hvert land isoleret imod påvirkninger udefra, og alle justeringer foregår gennem bytteforholdet. I et tilbagestående land indebærer et handelsunderskud en

15. I følge de fleste fremstillinger er denne periode dominerende i kapitalismens historie op til i det mindste 1914, og undertiden til 1960'erne. Under alle omstændigheder fungerer de ædle metaller i den betragtede periode suverænt som internationale betalingsmidler; dette udelukker på ingen måde fænomener så som pengetegn og kreditpenge. Selvom jeg ikke her vil udvikle de forskellige former for penge, kan analysen udvides til at omfatte pengetegn og kreditpenge baseret på pengevaren (guld, sølv etc.)

16. R.A. Mundell »Balance of Payments« IESS, op.cit.ss. 8-9.

17. L.B. Yeager *International Money Relations: Theory, History and Policy*, New York 1966, s. 104.

nedskrivning af landets valuta, som gør importerede varer relativt dyrere indenlands og eksporterede varer relativt billigere udenlands. Da denne proces ikke antages at være underlagt nogen begrænsninger, vil det variable bytteforhold på et eller andet tidspunkt finde et niveau, som gør de komparative forhold til en realitet.

Vi kan ikke nøjere overveje fortræffelighederne ved disse forskellige afledninger, førend vi har undersøgt Marx's pengeteori. Men det er værd på dette sted at bemærke, at det er helt fejlagtigt at behandle eksistensen af en guldstandard som ensbetydende med en eller anden teoretisk antagelse om faste bytteforhold. Guldstandarden var i sin praktiske funktion et system af variable bytteforhold, hvis bevægelser var *begrænset* af de omkostninger, der var forbundet med at transportere guld. Dette betød, at hvad angik de »normale« variationer i handelen virkede guldstandarden som om den udgjorde et system af fuldt fleksible bytteforhold. På den anden side betød det, at forsåvidt det drejede sig om systematisk uligevægt, nåede bytteforholdet snart en af de to grænser, hvorved det blev billigere at betale gæld ved at sende guld direkte: på denne måde virkede guldstandarden ligesom et system med faste bytteforhold. Den ortodokse teoretiske antagelse, at der findes to uafhængige diametrale modsætninger, faste og variable bytteforhold, har således sin oprindelse i ensidige (og følgelig falske) abstraktioner omkring den virkelige proces. Dette vigtige punkt vil vi senere vende tilbage til.

5. *Ortodoks og marxistisk kritik*

Loven om komparative omkostninger har uanset sin form altid været forbundet med forsvar for frihandel: Ricardo's egen udvikling af dette princip var i virkeligheden en del af hans polemik imod kornlovene (hvilke skulle hindre den frie import af billigt korn til England), og fra det tidspunkt har frihandelstilhængere af alle arter baseret deres egne argumenter på Ricardo's. Det er følgelig ikke overraskende at konstatere, at kritikernes første angreb har været sat ind ikke så meget imod den del af loven, som argumenterer for, at handelsmønstret vil være afhængig af de komparative omkostninger, som imod den tese, at frihandel er effektiv, til fordel for begge parter og et gode for verden som en helhed.

Vi kan, bortset fra de følgende bemærkninger, ikke her diskutere de ortodokse kritikere af loven synderlig detaljeret. Disse kritikere kan i almindelighed opdeles i tre kategorier. Først de (som Graham, Keynesianerne osv.) som forsøger at modificere lovens grundlag i større eller mindre grad

for at kunne modgå den med teoretiske eksempler.¹⁸ Til trods for deres tilsyneladende modstand mod loven, *accepterer denne type af kritik implicit (og ofte explicit) loven som værende gyldig på sit eget grundlag*. Det er derfor ikke overraskende, at disse former for kritik sædvanligvis betragtes ikke som forkastelse af loven om de komparative omkostninger, men snarere som videreudviklinger; karakteristisk nok fremstilles doktrinen om de komparative omkostninger i neoklassiske lærebøger som det grundlæggende princip, international handel hviler på, hvor de foranstående typer af kritik er udvidelser og konkretiseringer af det.

For det andet findes der empiriske studier som synes at forkaste loven; således de berømte studier af Leontief og Arrow-Chenery-Minhas-Solow. Begge disse studier sår alvorlig tvivl om den empiriske relevans af Hecksher-Olin-Samuelson-modellens antagelser og forudsigelser. Men uanset hvor deprimerende disse resultater er for fortalernes for denne model, har de ikke megen relevans for selve princippet om komparative omkostninger, for (som vi allerede har bemærket) *begynder* denne model med at antage det ricardianske mønster af specialisering i følge komparative omkostninger, hvorefter den forsøger at forbinde dette mønster med det særlige »faktor-fonde«, som de berørte nationer har. I bedste tilfælde overskærer de empiriske og teoretiske paradokser, som denne slags studier har affødt, blot det tilstræbt etablerede led mellem de forskellige nationale faktorfonde og mønstret i handelen. *De efterlader den ricardianske lov urørt*.

Endelig kommer vi til de kritikere, som angriber loven for ikke længere at gælde, fordi en eller flere af dens præmisser ikke længere holder i verden af i dag. Her finder vi, at den empiriske kritik af loven og i særdeleshed at frihandelens effektivitet grunder sig på moderne udviklingstræk såsom fraværet af løn og prisfleksibilitet, afskaffelsen af guldstandard, konkurrencens bortdøen og den systematiske regeringsindblanding¹⁹. Til vort formål er det tilstrækkeligt at bemærke, at denne historiske, ortodokskritiske skole (der, som vi skal se senere, har marxistiske sidestykker) implicit accepterer loven som gyldig, når dens præmisser - især de, der har

18. De ortodokse kritikere diskuterer jeg i større udstrækning i »On the Laws of International Exchange« (se note 8). Videre giver A. Emmanuel i introduktionen til sin bog *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade*, New York 1972 et nyttigt og oplysende rids over de ortodokse kritikere af loven om de komparative omkostninger.

19. M. Barrat-Brown, *The Economics of Imperialism*, New York 1974. I denne bog fremlægger Barrat-Brown forskellige argumenter der bebrejder »sektor monopoler og obstruktionelle principper« (s. 32), post-kolonialistisk nationalisme og selvfrekaldt autarki« (s. 35), »fagforenings-aktioner«, og uligevægten i »forhandlingsstyrken« mellem udviklede og underudviklede lande (s. 233) for den historiske uanvendelighed af frihandelsargumenter.

at gøre med konkurrencekapitalismen - kan anses for holdbare. På dens eget grundlag (som i dette tilfælde antages at indebære en særlig historisk epoke) accepteres loven som gyldig.

For at opsummere finder vi, at hvad angår den ortodokse kritik (hvad enten den er teoretisk, empirisk eller historisk), dukker de grundlæggende principper i doktrinen om de komparative omkostninger relativt uskadte frem. Vi vender os derfor til de kritikker, der er fremført fra marxistisk hold.

Når vi husker Marx's udtømmende behandling af Ricardo's værditeori, kunne man tro, at marxisterne for længe siden ville have udvidet hans analyse i den ene eller den anden retning for at behandle den ricardianske lov om komparative omkostninger. Mærkeligt nok er dette ikke tilfældet; emnet tages sjældent op²⁰ og når det sker, anerkendes Ricardo's forsøg på at fastlægge grænserne for det internationale bytte kun implicit ved at en af hans centrale konklusioner accepteres: værdiloven regulerer byttet inden for en konkurrencekapitalistisk økonomi, men ikke imellem sådanne.

Hvorfor denne talende tavshed?

Til dels skyldes den, at Marx kun i ringe omfang henviser til spørgsmålet omkring udenrigshandelen - hvad der uden tvivl skyldes hans eksplicite intention om at behandle dette problem i et særligt bind, der skulle følge efter Kapitalen. Men denne tavshed fra Marx's side er kun en del af forklaringen på marxisternes ambivalens i forhold til dette emne. En anden del af forklaringen ligger i den kendsgerning, at siden offentliggørelsen af Lenins *Imperialismen som kapitalismens højeste stade*, er det blevet en marxistisk latitude at fastslå, at kapitalismen har nået sit monopolistiske stadium.²² Hvad angår monopol, er det almindeligt accepteret af såvel marxister som ikke-marxister, at lovmæssighederne omkring prisdannelse må forlades:²³ »Fra et analytisk synspunkt er det mest alvorlige aspekt ved monopoliet, at forskellene mellem monopolpris og værdi ikke er underlagt nogen almindelige love...²⁴ Hvad der derfor bliver tilbage, er den kapitalistiske vareproduktions grundlæggende sociale forhold, og imod disse forskellige udtryksformer vender teorien om monopolkapitalen sig.

20. Jvf. E. Mandel, *Marxist Economic Theory*, Vol I-II, New York 1968, og P. Sweezy, *The Theory of Capitalist Development*, New York 1962.

21. Sweezy, op.cit. s. 289.

22. V.I. Lenin, *Imperialismen som kapitalismens højeste stade*, København 1978.

23. Sweezy, op.cit. ss. 270-271.

24. Ibid. s. 54.

Når lovmæssighederne omkring den almindelige prisdannelse én gang er smidt væk, følges de naturligvis af lovene for international prisdannelse. I stedet retter opmærksomheden sig mod den inden- og udenlandske rivalisering mellem de gigantiske monopoler, mod deres politiske forbindelser med forskellige kapitalistiske stater og modsætningerne og konflikterne mellem disse stater indbyrdes - kort sagt, mod »imperialismen« som et aspekt ved *monopol* kapitalismen. Værdiloven forsvinder tilbage i historien, ligesom konkurrencekapitalismen.

Det ligger uden for målet med denne artikel at forsøge en egentlig oparbejdelse af et marxistisk begreb om koncentration og centralisering (i modsætning til monopol) for at imødegå ovennævnte synspunkter. Dog må det bemærkes, at selvom man skulle acceptere disse synspunkter, vil det på ingen måde fjerne den ambivalens, der er imellem marxister, med hensyn til Ricardo's lov, ej heller vil det løse de stadigt opdukkende uenigheder omkring transformationsproblemet, lønteorien etc.; i stedet undviges de blot. Ligesom deres ortodokse modstandere lader disse marxistiske kritikere loven om de komparative omkostninger stå urørt - i det mindste forsåvidt angår konkurrencekapitalismen.

I de senere år er dette problem igen kommet i brændpunktet på grund af Arghiri Emmanuel's udfordrende nye bog, *Det ulige bytte: et studie i handelsimperialismen*²⁵. I denne bog vil Emmanuel omstyrte den ondartede teori om de komparative omkostninger ved at angribe det som han anser for en af dens grundlæggende antagelser - kapitalens manglende mobilitet mellem landene og regionerne.

Emmanuel begynder med at fastslå at Ricardo's analyse af udenrigshandelen fremføres ud fra antagelsen om, at kapital og arbejde på verdensplan ikke er mobile. Dette er så at sige betingelserne for den »rene« udenrigshandel, eftersom det i dette tilfælde kun er varer (og ikke kapital og/eller arbejde,) der bevæger sig mellem nationerne.

På dette dens oprindelige grundlag accepterer Emmanuel Ricardo's lov.²⁶ Men, fremhæver han, verden af i dag er anderledes, for selvom arbejde stort set ikke er mobilt på verdensplan, er kapital temmelig mobil.²⁷ I dag resulterer arbejdskraftens relative mangel på mobilitet i store og permanente forskelle i lønninger mellem de udviklede og de underudviklede dele af den kapitalistisk dominerede verden, hvorimod den relativt mobile kapital tenderer imod en faktisk udligning af profitratene

25. Emmanuel, op.cit.

26. Ibid. ss. XXXIII-XXXIV.

27. Ibid. s. XXXIV.

verdensdelene imellem. Det er derfor Emmanuels påstand, at hvor loven om de komparative omkostninger *fortsat bestemmer de internationale mønstre i handelen og specialiseringen (og dermed også den internationale arbejdsdeling)*, afstedkommer den moderne kapitalers mobilitet en række helt nye og uforudsete følgevirkninger af denne lov. I særdeleshed vil profitraterne, mellem verdensdelene, på grund af kapitalens manglende mobilitet tendere mod at være højere i de underudviklede områder end i de udviklede, fordi lønningerne vil have en tendens til at være meget lave i de underudviklede områder. Hvis profitraterne nu udlignes gennem kapitalens internationale mobilitet, vil profitraterne blive lavere i de underudviklede og højere i de udviklede områder. Heraf følger, at profitterne (merværdien) vil blive overført fra de førstnævnte til de sidste. Eftersom profitterne er en vigtig kilde til vækst, er overførslen af profitter bort fra de underudviklede områder på samme tid en reduktion i den vækstrate, der kunne have været, hvis der ikke havde været idenlandske kapitaler. Denne effekt, som sammenligner hvilke profitter, der kunne have været mulige, hvis kapitalen ikke havde været mobil, med de virkelige profitter, der er resultat af kapitalens faktiske mobilitet, er helt forskellig fra spørgsmålet om hvorvidt de faktiske profitter de udenlandske kapitaler opnår i de underudviklede områder geninvesteres her eller føres ud af landet. I det omfang de føres ud, ville spot blive føjet til skade. Men hovedproblemet forbliver selve overførslen, som Emmanuel kalder det ulige bytte (i snæver forstand).

På dette sted vil vi ikke gå i dybden med en undersøgelse af Emmanuels analyse. For vort formål rækker det at notere os to forhold i denne debat. For det første, at Emmanuel helt eksplicit accepterer Ricardo's lov på dens oprindelige grundlag og ovenikøbet bibeholder den som grundlaget for den internationale arbejdsdeling i sin efterfølgende udledning af det ulige bytte. *I denne betydning forbliver den ricardianske lov basis for Emmanuels nye overbygning.* For det andet lykkes det for Emmanuels kritikere at undgå to centrale spørgsmål, som hans studier stiller (selvom mange af de marxistiske kritikpunkter til den problematik, der ligger under hans argumenter, er meget sigende). Først og fremmest: er det virkelig sandt (således som mange marxister synes at tro) at Ricardo's lov om de komparative omkostninger på det abstraktionsniveau, Marx bevæger sig på i de tre kapitalbind, er den internationale form for Marx's værdilov? For det andet: er det sandt (således som Emmanuel påstår), at når kapitaleksporten bliver fremtrædende, transformeres den marxiske lov om international værdi til Emmanuels lov om det ulige bytte?

Når de stilles på denne måde, har spørgsmålene nøjagtig den samme teoretiske status som en hvilkensomhelst anden lov, der udvikles af

Marx i *Kapitalen*. Marx blotlægger kapitalismens struktur på basis af dens »ideelle« form, den frie konkurrence, netop fordi det er denne form, der lader systemets immanente love komme bedst til udtryk. Det er på dette grundlag, at Marx udleder udbytning, kriser, koncentration og centralisering og en mængde andre fænomener, der er karakteristiske for kapitalismen. Undrer det derfor ikke, at selv om det frie og lige bytte inden for en kapitalistisk nation giver grundlag for alle disse fænomener, så synes det ikke at være tilfældet når det finder sted mellem kapitalistiske nationer? Hvordan kan det være, at når Marx udleder den ulige udvikling *inden for* en kapitalistisk nation på grundlag af den frie konkurrence, så må marxister almindeligvis søge tilflugt i monopoler for at forklare den ulige udvikling *imellem* kapitalistiske nationer? Disse spørgsmål vil vi se på i det følgende.

I. del: resume og konklusion.

Måske er den såkaldte lov om de komparative omkostninger det mest permanente element i analysen af den internationale handel; som vi har set er den almindeligvis blevet anerkendt af ortodokse økonomer såvel som marxister som værende gyldig på sit eget grundlag. I alle dens forskellige forklædninger har denne lov hævdet, at når der foregår handel mellem kapitalistiske lande, fornægtes indbyggede uligheder. Dog behøver intet land, hvor lavtstående det end er, at frygte handelen, for ligesom den borgerlige retfærdighed er handelen blind for standsforskelle. Det er i det mindste, hvad man påstår!

Men det viser sig, at bortset fra den overflod af beviser på de såkaldte fordele ved specialisering, ligger sagens kerne i den påstand, at den internationale handels virkelige funktion er at *frembringe* en sådan specialisering. Og den automatiske mekanisme som tilsyneladende sætter dette i værk, fastslog vi, var de forskellige ortodokse teorier om prisniveauet.

Vi fortsatte så med at undersøge udviklingen af princippet i de komparative omkostninger i deres originale (og grundlæggende set uændrede) form: David Ricardo's. Først når dette var gjort, kunne vi præsentere og analysere moderne udledninger af loven. Det var vigtigt at vise, at den såkaldte lov var et logisk resultat af forbindelsen mellem Ricardo's værditeori og hans pengeteori. Dette gjorde det muligt for os at fastslå, at kritikken af loven skulle sættes ind over for dens *forudsætninger* - ikke over for loven selv.

I anden del af dette papir vil vi fokusere på Marx. I hans analyse af Ricardo giver Marx os de nødvendige kritikpunkter til Ricardo's værdi- og pengeteori. Ydermere behandler han i sit eget arbejde disse emner i sin

udvikling af værdiloven. Vi vil også præsentere Marx's egen behandling af værdi, pris og penge. Dette har en dobbelt følgerkning: hans kritik af forudsætningerne for den såkaldte lov om de komparative omkostninger vil give os grundlag for en kritik af loven selv; og hans egen udvikling af værdiloven vil give os basis for adækvat behandling af lovene for det internationale bytte. Når dette er gjort, vil det vise sig, at loven om de komparative omkostninger vil være umulig, netop på dens eget grundlag. Fremfor som Ricardo at finde at Portugal og England hver for sig vil ophøre med at specialisere sig i en af de to produktioner - til trods for Portugals absolutte overlegenhed inden for begge - vil vi finde, at Portugal nødvendigvis vil eksportere begge varer. England, det underudviklede *kapitalistiske* land i dette eksempel, vil slutte med et permanent handelsunderskud, der dækkes ind ved guldoverførsler og/eller kortfristede lån. En sådan handel vil alt andet lige på et eller andet tidspunkt bryde sammen.

Når dette resultat fremsættes på den adækvate måde, kan vi sige: frihandel vil sikre, at de underudviklede kapitalistiske områder enten må begrænse deres importbehov til det lave niveau, deres eksport kan bære, eller de vil konstant have underskud og være i permanent gæld. Det er *absolutte* og ikke komparative fordele, som styrer handelen.

Dette indebærer en udvidelse af Marx's værdilov (som selvfølgelig indeholder en pengeteori) til også at omfatte det internationale varebytte. Men som Marx påpeger, er disse varer kapitalistisk producerede varer, de er de forskellige nationale kapitalistisk producerede varer, de er de forskellige nationale kapitalers vareform. Som sådan medfører byttet af varekapital landene imellem kimene til andre former for international kapital, såsom finanskapital (udenlandske lån) og produktiv kapital (direkte investeringer).

Spørgsmålet om de direkte investeringer er særligt vigtigt, da analysen af disse spiller en så vigtig rolle i de forskellige teorier om handel. For eksempel mener den ortodokse teori, at de direkte investeringer er et middel til at bygge bro over svælget mellem de rige og fattige kapitalistiske lande, fordi de overfører opsparring fra de udviklede til de underudviklede lande. Marxistiske teorier har på den anden side traditionelt afledt de mest slående træk i den ulige internationale udvikling fra eksporten af produktiv kapital; i sin teori gør Emmanuel for eksempel kapitaleksporten til altafgørende for den ulige udvikling, eftersom det er gennem den produktive kapitalers mobilitet at profitererne udlignes.

Men de fleste af disse analyser af de direkte investeringer er baseret på en accept af Ricardo's lov om de komparative omkostninger. *Denne* lov er det grundlag, som analysernes overbygning er bygget på. Da denne

artikels hovedpointe er at omstyrte denne lov og derefter finde, at mange af de fænomener i den verdensomspændende ulige udvikling, der tidligere er blevet henført til kapitaleksporten, kan henføres til varehandelen alene, vil det på det punkt blive bydende nødvendigt at udvide analysen til også at omfatte virkningerne af de direkte investeringer.

TEKLA

Teori och klasskamp

TEKLA nummer 10 är nu utkommen. Numret handlar om marxism och naturvetenskap och innehåller följande artiklar:

- Tor Nørretranders:* Kapitalistisk naturvetenskap?
David Dickson: Vetenskap och politisk hegemoni under 1600-talet
Ola Tunander: Produktivkrafternas långa marsch och arbetarklassens emancipation
Joachim Retzlaff: Om Ernst Blochs naturuppfattning. Några anteckningar
Ernst Bloch: Exkurs över Engels försök "Naturens dialektik".
Nils Hybel: Om Otto Ullrichs nyreformistiska teori

Numret kostar 15:-. Prenumeration för 4 nummer: 50:-
TEKLA, pg. 11 27 34 - 9. Box 1049, 221 04 Lund.

Anden del

I denne artikels første del gennemgik vi afledningen af Ricardo's lov om komparative omkostninger og undersøgte dens indflydelse på både ortodokse og marxistiske teorier om international handel. I denne anden del af artiklen vil vi udlede de tilsvarende marxistiske udenrigshandelslove og vise at de igen giver anledning til mange fænomener som ofte forkert tilskrives international monopolmagt og/eller ulige bytte.

I. Marx's udvikling af lovene for kapitalistisk bytte.

1. Værdi, pris og profit.

I *Kapitalens* bind I og II udvikler Marx den indre forbindelse mellem værdi og penge-pris (værdiform) ud fra den forudsætning at svingningscentret for markedspengepriserne er direkte proportionalt med værdierne (direkte priser). På dette grundlag er han i stand til at vise, at arbejdskraftens værdi bestemmer og regulerer pengelønningerne, og at merværdi danner grundlaget for pengeprofit.

I bind III bliver profitkategorien yderligere konkretiseret ved at der tages hensyn til udligningen af profitraterne på tværs af brancher og til dannelsen af en almen profirate. Dette nødvendiggør igen en transformation i *værdiformen* fra direkte pengepriser til produktionspriser. Disse sidste priser fremtræder nu som de virkeligt regulerende priser, det virkelige svingningscenter for markedspriserne. Ifølge Marx's udledning vil en vares produktionspris være lavere eller højere end dens direkte priser alt efter om branchens organiske sammensætning er højere eller lavere end den gennemsnitlige organiske sammensætning i samfundet som sådan.

Det er her at vi når frem til det berømte transformationsproblem, hvorom der har været skrevet meget og forstået lidt. Inden fra denne artikels rammer er det ikke muligt at udfolde transformationsproblemet i alle detaljer. Dette har jeg gjort mere omfattende andet steds.²⁸ For vores formål her er tre aspekter af betydning. For det første, at den procedure hvormed Marx transformerer direkte priser også kan ses som det første skridt i en successiv *beregningsprocedure* af de faktiske produktionspriser.²⁹ Det medvirker til etablering af en frugtbar matematisk forbindelse mellem

28. A. Shaikh, »Marx's Theory of Value and the 'Transformation Problem'«, in *The Subtle Anatomy of Capitalism*, Jesse Schwartz, ed., Santa Monica, California 1977, ss. 106-139.

29. Ibid. ss. 130-133.

de produktionspriser som fremkommer gennem Marx's procedure og yderligere udviklede produktionspriser. For det andet at det kan vises (i det mindste i tilfælde af tre produktionsafdelinger) at i hver branche afviger både de af Marx udviklede produktionspriser og de herudover videre udviklede produktionspriser i samme retning i forhold til branchens direkte priser.³⁰ Endelig at det kan vises at den transformerede pengeprofitrate er direkte proportional med værdi-profitraten. Skønt de to ikke behøver at være lige i størrelse, kan det nøjagtigt siges at den første er transformeret fra den sidste, og i al væsentlighed underlagt den samme bestemmelse.³¹

For de fleste analyser er kendskab til de oven for anførte sammenhænge almindeligvis tilstrækkelig. Ud fra en implicit underforståelse af den oven for nævnte sammenhæng mellem de af Marx udviklede produktionspriser og deres videreudviklede form, har jeg derfor i denne artikel kun brugt direkte priser og produktionspriser som de er udledt af Marx.

2. Pengeteorien.

Hvis fordelingen af det samfundsmæssige arbejde i enhver periode er sådan at de producerede varer svarer til de forskellige sociale behov, vil udbud være lig med efterspørgsel, og varernes penge-priser vil være lig med deres »regulerende« priser - direkte priser, hvis vi forudsætter udveksling i forhold til værdierne, produktionspriser på et højere analyse-niveau. I begge tilfælde, er det omfanget af arbejdstid som bestemmer disse regulerende priser.

Hvis fordelingen af arbejde på den anden side ikke er i overensstemmelse med de forskellige sociale behov, så vil varernes markedspriser afvige fra deres reguleringspriser, og for at reducere forskellene mellem markeds- og reguleringspriser vil der finde en ændring sted i fordelingen af det samfundsmæssige arbejde. Af hensyn til denne analyses formål må vi derfor undlade at tage hensyn til de kontinuerligt fluktuerende markedspriser og fokusere direkte på de regulerende priser.

30. F. Seton, »The 'Transformation Problem'«, *Review of Economic Studies*, 25. juni 1957 ss. 149-160.

31. Se M. Morishima, *Marx's Economics*, Cambridge 1973, kap. 5-6, og A. Shaikh, *Theories of Value and Theories of Distribution*, Columbia University, Ph. D. Afhandling, 1973. I begge disse værker godtgøres det, at der er en ubrudt voksende forbindelse mellem pengeprofitraten r og den Marxske merværdirate m/c ved givne produktionsbetingelser. Selvfølgelig er også den Marxske profitrate m/cv en ubrudt voksende funktion af m/v ved givne produktionsbetingelser. Således er pengeprofitraten en ubrudt voksende funktion af merværdiraten.

I et givet år må summen af alle de producerede varers priser være lig med antallet af cirkulærende mønter ganget med cirkulationshastigheden. Dette er, som Marx understreger, ganske simpel en *tautologi*. For at gøre det til noget mere, må vi indsætte det i en teoretisk sammenhæng.

Lad os begynde med at antage at de regulerende priser er direkte priser. Så svarer enhver vares pris til dens værdi i forhold til gulds, således at pris-summen på alle producerede varer i et givet år er givet af deres totale værdi i forhold til guldets værdi. Lad TP betyde prissum, TW værdisum og W_g værdien af en *enhed* (en ounce) guld; vi kan så skrive

$$TP = \frac{TW}{W_g}$$

I denne ligning er (regulerings) prisernes sum det direkte udtryk for varernes værdisum. Hvis cirkulationshastigheden er k , så er den mængde guld G (i form af et-ounce mønter), der er påkrævet som cirkulationsmiddel

$$G = \frac{TP}{k} = \frac{1}{k} \frac{TW}{W_g}$$

Årsagssammenhængen i dette er klar: værdisummen af de producerede varer i et givet år bestemmer summen af deres pengepriser, og dette bestemmer i forening med omløbshastigheden antallet af (etounce) guldmønter som behøves for at cirkulere varerne.³²

Skønt de forangående relationer blev afledt på grundlag af direkte priser, bliver de ikke ændret det mindste når vi bevæger os videre til produktionspriser, idet de regulerende produktionspriser som Marx udleder har samme prissum som de direkte priser har. Dette betyder at for så vidt angår prissummen på alle varer er bestemmelsen den samme hvad enten vi forudsætter direkte priser eller produktionspriser: prissummen svarer til værdisummen divideret med en ounce guld. Alt i alt er den nødvendige mængde guld den samme i begge tilfælde.

Hvad sker der så, når der er flere guldmønter end det nødvendige antal? Mængden G er det antal guldmønter som cirkulerer fordi de letter varernes cirkulation. Derfor vil enhver mængde mønter ud over denne mængde

32. K. Marx, *Kapitalen*, 1. bind op.cit. s. 231.

være overflødig i cirkulationen: den vil straks tage form af ledige eller overskydende mønter.³³

Imidlertid er et overskydende udbud af guld meget forskellig fra et overskydende udbud af enhver anden vare. For at kunne fuldføre deres funktion må alle andre varer blive solgt, de må forvandles til guld gennem handelens guldmageri; men guld behøver ikke - ja, kan i virkeligheden ikke - blive solgt. Det er penge,³⁴ den perfekte og varige rigdomsform som alle andre varer søger at opnå. Derfor har guld, som cirkulerer i form af mønter, fra vareproduktionens tidligste stade eksisteret side om side med ikke-cirkulerende guld som reservemønter, i form af skattesamlinger og luksusartikler.

Selve vareproduktionens natur, de uophørlige fluktuationer i priser og kvantiteter på markedet, nødvendiggør at enhver vareejer må ligge inde med en pengereserve for at kunne tilpasse sig dag-til-dag variationerne. Derfor vil det første bevis på et vedvarende overskud af mønter ud over det der behøves til cirkulationen være opbygningen af disse reserver ud over det nødvendige niveau; men så vil dette overflødig guld, som hverken er nødvendigt for den umiddelbare cirkulation eller for dens forventede variationer, blive trukket helt tilbage fra byttesfærens nærhed. Det vil enten blive til skattesamling eller blive omdannet til luksusartikler:

»Man har set hvordan der uophørligt er ebbe og flod i pengenes omløbsmængde på grund af vareomsætningens stadige svingninger i omfang, priser og hastighed. Omløbsmængden må altså kunne formindskes og udvides. Snart må penge tilføres som cirkulerende mønter, snart må de cirkulerende mønter trækkes ud af pengeomløbet. For at den faktisk cirkulerende pengemængde hele tiden kan svare til omsætningssfærens mætningsbehov, må den guld- og sølvmængde, der findes i et land, være større end den, der er optaget af at fungere som mønt. Denne betingelse opfyldes ved, at penge forefindes i form af skattesamlinger.«³⁵

I lande hvor vareproduktionen stadig er uudviklet, tager skattesamlinger form af privat akkumulation af guld spredt ud over landet. Men i takt med at vareproduktionen og hermed banksystemet udvikles og udvides, vil

33. K. Marx, *Zur Kritik der politischen Ökonomie*, MEW 13, Berlin 1969 kap. 2 afsnit 3a.

34. Selvfølgelig kan guldbarrer vise sig at blive solgt for en tilsvarende guldvægt i form af mønter; men dette er blot et formskifte fra umøntet til møntet guld. Det er ikke et salg eftersom der ikke er involveret nogen pris: En ounce guld er én ounce guld uden hensyn til dens skikkelse. Den samme konklusion kan man nå hvad angår det såkaldte guldsalg for guld-indløselige papirpenge. I dette tilfælde er papirpengene et tegn for en guldmængde der svarer til den mængde, som de køber. Marx diskuterer de illusioner, som pengetegn giver anledning til i *Zur Kritik...*

35. K. Marx, *Kapitalen* 1. bind, op.cit. s. 242 (oversættelsen rettet)

skattesamlingerne blive samlet i bankerne.³⁶ Under disse omstændigheder viser overskud eller mangel på guldpenge i forhold til cirkulationens behov sig som stigning eller fald i bankreserverne.³⁷

Imidlertid er skattesamlinger i form af bankreserver meget forskellige fra private skattesamlinger: for bankerne er et overskud af bankreserver ud over det lovmæssigt krævede minimum en forsyning af ledig bankkapital, pengekapital som kunne tjene profit for banken i stedet for at ligge brak. En stigning i bankreserverne er derfor almindeligvis ledsaget af et fald i rentesatsen, idet bankerne bestræber sig på at ændre overskydende reserver til fungerende kapital. Et fald i bankreserverne til under det lovmæssige minimum vil omvendt tendentielt medføre en stigning i rentesatsen. Fremfor at hæve prisniveauet er den umiddelbare effekt af et overskud i guldmønter en sænkning af rentesatsen: « hvis denne (kapital)eksport sker i form af ædelmetaller, vil det direkte påvirke penge-markedet og hermed rentesatsen... »³⁸

Men nu kan man spørge: betyder den kendsgerning at bankerne sætter disse ekstra penge i cirkulation gennem en sænkning af rentesatsen ikke at den effektive efterspørgsel dermed bliver hævet? Og vil dette i så fald ikke igen betyde at priserne, som konsekvens af højere efterspørgsel, til syvende og sidst vil stige - således at kvantitetsteorien alligevel når alt kommer til alt er rigtig? Marx svar er et utvetydigt: Nej.

Vi begynder med at bemærke at et forøget guldudbud virkelig kan medføre en stigning i den effektive efterspørgsel, enten fordi det bruges igen af dets oprindelige ejere, eller indirekte fordi det udvider bankreserverne og hermed udbuddet af pengekapital der kan lånes, hvilket fremmer en sænkning af rentesatserne, og evt. forøger kapitalisternes lån til investeringer.³⁹ Selvom denne stigning i den effektive efterspørgsel midlertidigt kan hæve priserne på nogle varer, og derfor hæve profitterne i nogle brancher, må det til sidst føre til en produktionsudvidelse til imødekommelse af den nye efterspørgsel. I og med at produktionen udvides vil priserne falde indtil de - alt andet lige - vender tilbage til deres oprindelige niveau. I dette tilfælde

36. K. Marx, *Zur Kritik...* op.cit. s. 113 f.

37. Det er vigtigt at bemærke sig, at i Marx's analyse opstår skatteophobning af grunde der er specifikke for vareproduktion og/eller kapitalistisk vareproduktion. I Keynesianske analyser er skatteophobning i bund og grund baseret på psykologiske »tilbøjeligheder«.

38. K. Marx, *Kapitalen*, 3. bind op.cit.

39. Der er ikke nogen automatisk forbindelse mellem et fald i rentesatsen og en udvidelse af investerings-niveauet. Investering afhænger ultimativt af muligheden for at skabe profitter; en lavere rentesats forøger investeringernes netto-profitabilitet, alt andet lige. Men dette medfører ikke i sig selv en automatisk investerings-udvidelse; ej heller medfører det nogen signifikant reaktion, også selv om andre faktorer ikke spiller ind.

vil prissummen for alle varer være steget, ikke fordi prisniveauet er steget, men fordi den producerede varemængde selv er steget. Derfor: for så vidt en ren og skær stigning i guldudbuddet medfører en stigning i den effektive efterspørgsel (dvs. for så vidt den ikke blot udvider bankreserverne eller indgår i produktionen af luksusartikler), vil den også skabe et forøget behov for cirkulerende guldmønter.

Det er her vigtigt at bemærke, at for Marx er forestillingen om en kapitalisme som tenderer imod at have mere eller mindre »fuld beskæftigelse« et vulgært fantasifoster. Frem for alt slår Marx fast at kapitalismen har en indre tendens til at skabe og opretholde en relativ overskudsbefolkning af lønarbejdere - de ubeskæftigedes reservearme.⁴⁰ For det andet kan der selv med en given fixkapital-sammensætning (bygninger og maskiner) let foretages en produktionsekspansion; det kræver blot en udvidelse og/eller intensivering af arbejdstiden.⁴¹ Endelig er det et iboende behov for den kapitalistiske vareproduktion, som kun reguleres gennem cirkulationsprocessen kontinuerlige fluktuationer, at opretholde lagre af forskellige varer således at cirkulationens krav kan imødekommes uden afbrydelse af kontinuiteten i produktionsprocessen. Det er lige netop på grund af disse forskellige slags reserver at produktionsprocessens kontinuitet er mulig side om side med konstant varierende niveauer i produktion og salg.⁴²

»Det er yderst vigtigt at begribe dette aspekt ved cirkulerende og fix kapital som særlige former for kapital i almenhed, fordi temmelig mange fænomener i den borgerlige økonomi - den økonomiske cyklus periodicitet; (...) effekten af ny efterspørgsel; endog den effekt på den generelle produktion, som stammer fra nye guld- og sølvproducerende lande - ellers ville være ubegribeligt. Det er intetsigende at tale om den stimulus som skabes af australsk guld eller af lige opdagede markeder (...) hvis det ikke var indeholdt i kapitalens natur aldrig at være fuldt udnyttet. (...) Bemærk samtidig hvilke meningsløse modsigelser som økonomerne strejfer om i - selv Ricardo - når de forudsætter at kapital altid er fuldt udnyttet. (...)«⁴³

Efter at have bestemt stedet for Marx's kritik af Ricardo's pengeteori, kan vi nu vende os til dens betydning for de guldstrømme der skabes af ændringer i den internationale handelsbalance. F.x. vil der i til fælde af handelsoverskud, være en netto-indstrømning af guld til landet og en heraf følgende stigning i landets guldbeholdning. For så vidt dette fører

40. K. Marx, *Kapitalen*, 3. bind kap. 25.

41. K. Marx, *Kapitalen*, 2. bind.

42. K. Marx, *Grundrids*, Århus 1978, s. 441-446.

43. *Ibid.* s. 477. (vores oversættelse fra den engelske udgave).

til en stigning i den effektive efterspørgsel, vil produktionen udvides og med dette cirkulationens behov. En del af den forøgede guldforsyning vil derfor blive brugt til at imødekomme cirkulationens udvidede behov; en del opsamles i bankreserver, og en del vil blive opsøgt i den udvidede produktion af luksusartikler lavet af guld. Når vi desuden tager hensyn til den internationale handel, kan en del af det overskydende guld blive reeksporteret i form af udenlandslån, som er på udkig efter renteindtægter, eller som udenlandsinvesteringer på jagt efter merværdi. Disse sidste to muligheder bliver, som vi kort skal se, vigtige i en marxistisk analyse af international handel.

I alle tilfælde forkaster Marx eftertrykkelig forestillingen om at en »ren« forøgelse af udbuddet af guld i almindelighed vil føre til en stigning i priserne:

»Det er i virkeligheden den gamle flovse, at ændringerne i mængden af det forhåndenværende guld må hæve eller sænke varepriserne i landet, idet de forøger eller formindsker mængden af omløbsmidler i landet. Bliver der udført guld, så må varepriserne ifølge denne currency-teori stige i det land, hvortil guldet kommer, og dermed værdien af det guldudførende lands eksport på det guld-indførende lands marked; (...) Men i virkeligheden hæver formindskelsen af guldmængden kun rentefoden, mens forøgelsen af den sænker den; og hvis ikke disse svingninger i rentefoden blev regnet med i fastsættelsen af omkostningspriserne eller ved bestemmelse af efterspørgsel og udbud, så ville de lade varepriserne helt uberørte.«⁴⁴

Det skal her bemærkes at Marx's pengeteori ikke blot implicerer en forkastelse af Hume's mønt-strøms mekanisme, hvorpå Ricardo's resultater var baseret, men også en forkastelse af de forskellige moderne versioner (nævnt i første del, afsnit 4) som har erstattet den.

Lad os begynde med en moderne version af kvantitets-teorien som er baseret på likviditets-balance opfattelsen. Det skal bringes i erindring af Hume's og Ricardo's klassiske kvantitets-teori angav, at udstrømningen af guld fra et land ville føre til et fald i pengeforsyningen og derfor i prisniveauet. I den moderne likviditets-balance version påstås det på den anden side at faldet i pengeforsyning betyder et fald i personers og firmaers likviditet; for »ikke at lade deres likviditet skrumpes for meget ind«, nedsætter folk i underskudslandet deres forbrugs- og investeringsudgifter; og dette fald i den samlede efterspørgsel fører igen til lavere priser og lønninger.⁴⁵

44. K. Marx, *Kapitalen*, 3. bind kap. 34, s. 567.

45. L. B. Yeager, *International Monetary Relations: Theory, History, and Policy*, New York 1966, s. 64.

Den modsatte bevægelse finder sted i overskuds-landet, og til giver en absolut fordel plads for en komparativ fordel.

En alternativ vej til det samme resultat er at binde prisniveauet til pengelønsniveauet. Da konkurrencen fra billig klæde og vin fra udlandet betyder en reduktion i den indenlandske vin- og klædeproduktion, vil det opståede handelsunderskud i denne version blive forbundet med en stigning i arbejdsløsheden. Pengelønningerne i det tilbagestående land vil som følge heraf falde, og med den pengepriserne; i det førende land er handelsoverskuddet forbundet med udvidelse af beskæftigelsen, med en stigning i pengelønningerne, og derfor med en stigning i pengepriserne. Endnu en gang fører dette til den komparative fordels endelige herredømme.⁴⁶ Det bør i denne forbindelse bemærkes, at selvom pengelønningerne var relativt ubevægelige nedad, kan resultatet ovenfor siges at holde, da alt hvad det behøver er en bevægelse i et af de to prisniveauer for at kunne komme frem til de relative priser, som sikrer den komparative fordels herredømme.

Vi ser derfor at likviditets-balance opfattelsen hviler på at faldet i den effektive efterspørgsel i det tilbagestående land medfører et fald i pengepriserne. Men det er netop denne forbindelse mellem effektiv efterspørgsel og det permanente prisniveau, som Marx benægter. Da varernes prisniveau for Marx er bestemt af deres værdi i forhold til gulds, kan pengelønnen ligeledes ikke permanent påvirke prisniveauet: derfor vil den keynesianske pristeori heller ikke virke.

Indtil nu er hele diskussionen foregået på grundlag af guldstandard, i hvilken det »sidste« grundlag for international valuta er en pengevare (som vi af bekvemmelighed kalder guld). I de fleste teoretiske diskussioner behandles guldstandard som værende ensbetydende med *faste* kurser. Moderne afledninger af den komparative fordel gør derfor også krav på at være rigtig i tilfælde af faste kurser.

Det bringer os endnu en gang tilbage til muligheden for helt fleksible kurser som redskab til at fremkalde specialisering svarende til komparative omkostninger. Som bemærket i del I, afsnit 4, virker den faktiske guldstandard med en fleksibel kurs, der er bundet af grænser (guld-punkter), der er baseret på omkostningerne ved at transportere guld. Dette betød at det ved normale afvigelser var et system med flydende kurser, medens det i dets »afgrænsede« måde opererede som et system med faste kurser.

46. A. Amin, *Accumulation on a World Scale: A Critique of the Theories of Underdevelopment*, 2. bind, New York 1976 s. 47. Det bør bemærkes at Mandel er kritisk over for Amin fordi han accepterer denne vulgære teori (E. Mandel, *Senkapitalismen*, København 1977 s. 294 ff.

Ud fra denne lange erfaring uddrog den ortodokse teori fejlagtigt begreberne om faste og flydende kurser som to polære ordninger. Helt flydende kurser præsenteres som en mekanisme hvormed et verdenskapitalistisk system i teorien kan være sammensat af helt »uafhængige« nationale valutaer.⁴⁷ Som teoretisk mulighed har denne idé altid haft en usikker eksistens: valuta-»strømmenes« historie fremkalder meget stærkt en formodning om en blot begrænset fleksibilitet,⁴⁸ og det internationale pengesystems historie er i høj grad en historie om tiltagende monetær integration, ikke adskillelse. I en vis forstand er forestillingen om helt flydende kurser der kun er bestemt af udbud og efterspørgsel, endnu et udtryk for den almindelige neoklassiske metode, i hvilken alle priser kun er bestemt af udbud og efterspørgsel. I modsætning hertil lægger Marx's metode vægt på de væsentlige grænser for disse øjensynlige variationer: med hensyn til priserne opstår disse grænser fra arbejdstiden; med hensyn til kurserne stammer disse fra eksistensen af pengevaren (i form af guldpunkter).

47. Yeager, op.cit. s. 104.

48. Ibid ss. 176-180.